

Ukryte miasta Rosji

System ukrytych miejscowości został stworzony w ZSRR w latach 30. i 50. XX wieku. Impulsem rozwoju tego systemu stała się szczególnie II wojna światowa, a po niej zimna wojna i związana z tymi wydarzeniami rywalizacja dwóch mocarstw w dziedzinie broni masowego rażenia. Stąd też większość tego typu jednostek w Rosji powstała w okresie 1945–1960. Aż do lat 90. XX wieku były one znane tylko ze słyszenia.

■ MARIAN DZIADEK

Jeszcze do niedawna na wielkiej mapie Rosji nie było takich miast, jak Snieżyńsk, Sarow, Zariecznyj, Triehgornyj i jeszcze innych 39 miejscowości. Przez pół wieku żyli tam, pracowali i umierali ludzie będący najlepiej wykształconą grupą rosyjskiego społeczeństwa: fizycy atomowi, chemicy i inżynierowie. O miejscowościach tych oficjalnie świat dowiedział się na początku lat 90. XX wieku. W rosyjskim prawie znane są pod nazwą ZATO (ЗАТО – *Закрытыя административно-территориальные образования*).

Historia rozwoju ZATO

System ZATO został stworzony w Związku Radzieckim w latach 30. i 50. XX wieku. Jego powstanie jest ściśle związane z totalitarnymi rządami epoki Stalina, powstawaniem gułagów i masowymi represjami tamtych lat. Niektórzy historycy uważają, że nie należy wiązać powstawania osiedli tego typu z totalitarnym systemem doby stalinowskiej, gdyż już w przedrewolucyjnej Rosji, w mniejszej lub większej tajemnicy, istniały miejscowości o funkcji obronnej. Za takie można uważać miasta-twierdze, stacje kozackie, centra ekspansji na nowo przyłączanych lub kolonizowanych ziemiach. Bliskie statusem do ZATO w XIX i początkach XX wieku były wojenne twierdze takie, jak np.: Kronsztad, Sewastopol czy Kars (obecnie na terenie Turcji).

Niektóre współczesne tajne osiedla pokrywają się z systemem wojskowych osad, które powstały w części zachodnich i południowych guberni Rosji w latach 1810–1857. Osiedla wojskowe, których inicjatorem budowy był Aleksy Arakczajew, znane były z surowej dyscypliny i miały złą sławę; szczęściarzami byli ci, którym udało się z nich wyrwać. Ponadto tego typu osiedla istnieją w krajach demokratycznych takich, jak Stany Zjednoczone (poligony wojskowe w Nevada) czy Francja (atol Mururoa w zamorskim terytorium Polinezji Francuskiej).

Impulsem rozwoju ukrytych miast i osiedli stała się II wojna światowa, a po niej zimna wojna i związana z tymi wydarzeniami rywalizacja dwóch mocarstw w dziedzinie broni masowego rażenia. Stąd też większość ZATO w Rosji powstała w okresie 1945–1960. Jednak aż do lat 90. XX wieku były one znane tylko ze słyszenia. Wszystkie informacje o nich były bowiem utajnione.

Ukryte osiedla nie były pokazywane na żadnych mapach geograficznych, nie umieszczano haseł o nich w słownikach i encyklopediach, ponadto nie było żadnej informacji o ich obecności na danym terenie: nazwy ZATO nie pojawiały się na znakach drogowych ani w rozkładach jazdy autobusów. O ich istnieniu świadczyły jedynie wyjeżdżone drogi ze znakiem „wjazd wzbroniony”, betonowe zapory i zasięki

Tabela 1. Ukryte miasta i osiedla Rosji w 2003 r. (por. ryc. 1)

Lp.	Nazwa miejscowości	Kryptonim	Położenie administracyjne	Status administracyjny	Rok		Liczba ludności (2002)
					założenia	przyznania praw miejskich	
1	Bolszoy Kamień	–	kraj nadmorski	miasto	1954	1989	38 394
2	Fokino	Szkatowo–17	kraj nadmorski	miasto	1958	1980	26 457
3	Krasnoznamieńsk	Golicyno–2	obwód moskiewski	miasto	lata 50. XX w.	1994	28 044
4	Liesnoj	Swierdłowski–45	obwód swierdłowski	miasto	1947	1954	53 195
5	Mieżgorje	Ufa–105 Bieloriek–15 i 16	Baszkiria	miasto	brak danych	1995	19 082
6	Mirnyj	Kosmodrom Plesieck	obwód archangielski	miasto	1957	1960	30 502
7	Nowouralsk	Swierdłowski–44	obwód swierdłowski	miasto	1941	1954	95 414
8	Ostrownoj	Murmański–140	obwód murmański	miasto	brak danych	1981	5 032
9	Oziersk	Czelabiński–65	obwód czelabiński	miasto	1945	1994	91 760
10	Polarnyj	Aleksandrowsk na Murmanie	obwód murmański	miasto	1896	1939	18 552
11	Radużnyj	Władymir–30	obwód Władimirski	miasto	1971	1991	17 506
12	Sarow	Arzamas–16	obwód niżnonowogrodzki	miasto	1946	1954	87 652
13	Siewieromorsk	Wajnega	obwód murmański	miasto	1896	1951	55 102
14	Siewiersk	Tomsk–7	obwód tomski	miasto	1949	1954	109 106
15	Skalistyj (Gadžijewo)	Murmański–130	obwód murmański	miasto	1957	1981	15 081
16	Snieżnogorsk	Murmański–60	obwód murmański	miasto	1964	1980	12 737
17	Snieżyńsk	Czelabiński–70	obwód czelabiński	miasto	1953	1993	50 451
18	Szichany	Wołsk–17	obwód saratowski	miasto	1928	1996	6 738
19	Triechnornyj	Złatoust–36	obwód czelabiński	miasto	1954	1955	34 290
20	Wiljuczynsk	Petropawłowski Kamczacki–50	obwód kamczacki	miasto	1938	1968	24 166
21	Zaozersk	Murmański–150. Siewieromorsk–7	obwód murmański	miasto	1958	1981	12 687
22	Zariecznyj	Penza–19	obwód penzeński	miasto	1958	1958	62 970
23	Zielienogorsk	Krasnojarsk–45	kraj krasnojarski	miasto	1956	1956	69 355
24	Znamieńsk	Kapustni Jar–1	obwód astrachański	miasto	1947	1962	32 068
25	Żelieznogorsk	Krasnojarsk–26	kraj krasnojarski	miasto	początek lat 50.	1954	93 875
26	Gornyj	Czyta–46	obwód czytyński	osiedle	brak danych	–	9 761
27	Kiedrowoj	Krasnojarsk–66	kraj krasnojarski	osiedle	brak danych	–	5 223
28	Komarowskij	Dombarowskij–3	obwód orenburski	osiedle	brak danych	–	8 344

Tabela 1. cd.

Lp.	Nazwa miejscowości	Kryptonim	Położenie administracyjne	Status administracyjny	Rok		Liczba ludności (2002)
					założenia	przyznania praw miejskich	
29	Lokomotivnyj	Kartały–6 Sołniecznyj	obwód czelabiński	osiedle	1999	–	10 741
30	Michajłowskij	–	obwód saratowski	osiedle	2003	–	brak danych
31	Mołodieżnyj	Narofomińsk–5	obwód moskiewski	osiedle	brak danych	–	2 599
32	Oziernyj	Bołogoje–4	obwód twerski	osiedle	brak danych	–	10 689
33	Pierwomajskij	Jurja–2	obwód kirowski	osiedle	brak danych	–	brak danych
34	Prioksk	Stupino–7	obwód moskiewski	osiedle	1977	–	6 138
35	Sibirskij	–	kraj altajski	osiedle	1980	–	12 046
36	Sołniecznyj	Użur–4	kraj krasnojarski	osiedle	brak danych	–	10 809
37	Sołniecznyj	–	obwód twerski	osiedle	brak danych	–	2 108
38	Swietłyj	Tatiszczewo–5	obwód saratowski	osiedle	brak danych	–	12 313
39	Swobodnyj	Niżyj Tagił–39	obwód swierdłowski	osiedle	brak danych	–	9 667
40	Uglegorsk	Swobodnyj–18	obwód amurski	osiedle	1994	–	4 861
41	Uralski	Kosulino–1	obwód swierdłowski	osiedle	brak danych	–	2 311
42	Widjajewo	–	obwód murmański	wieś	2001	–	6 307
43	Woschod	Nowopietrowsk–2	obwód moskiewski	osiedle	brak danych	–	1785
44	Wulkannyj	Pietropawłowsk Kamczacki–35	obwód kamczacki	osiedle	brak danych	–	1631
45	Zwiedznyj	Perm–76	obwód permski	osiedle	1960	–	9 628

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Народная энциклопедия городов и регионов России*, gazetteer.de, *Закрытые административно-территориальные образования России*, <http://geo.1september.ru/2004/07/12.htm>

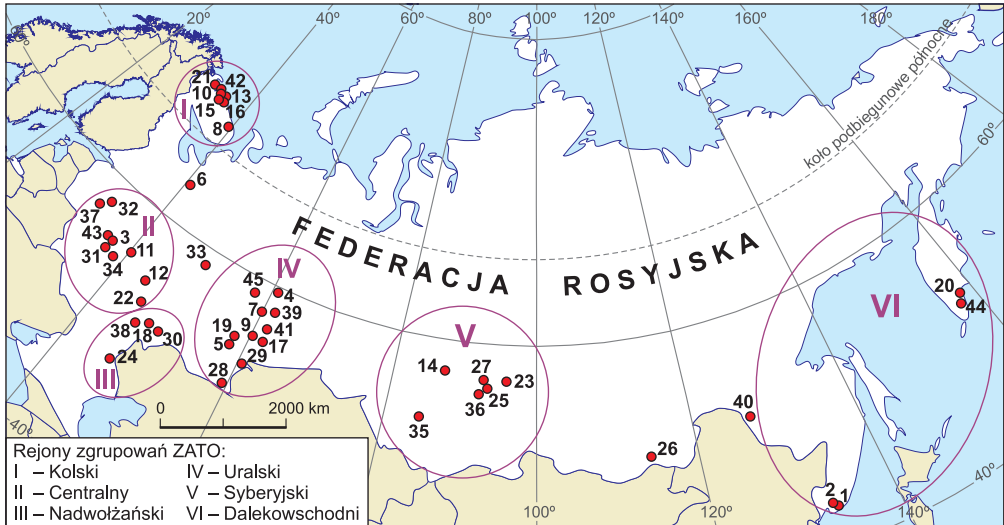
z drutu kolczastego (miasta atomowe są otoczone potrójnym pasem zasieków). W celu zamaskowania danych statystycznych dotyczących ukrytych miejscowości (liczby ludności, wskaźników społeczno-ekonomicznych), rozpraszano je w statystykach poszczególnych jednostek administracyjnych I rzędu (obwodach, krajach, republikach).

Dopiero w 1992 roku został zatwierdzony i przyjęty oficjalny wykaz ZATO. W następnych latach był on kilkakrotnie modyfikowany – ostatni raz w 2006 roku. W 1992

roku na liście miejscowości o specjalnym statusie znalazły się 44 osiedla; w 2003 roku ich liczbę powiększyło osiedle Michajłowski w obwodzie saratowskim. W 2006 roku liczbę ZATO zmniejszono do 43, pozbawiając tego statusu miasto Ostrownoj w obwodzie murmańskim i osiedle Oziernyj w obwodzie twerskim.

Wielkość i rozmieszczenie ZATO

Według spisu ludności przeprowadzonego w 2002 roku, w 44 miejscowościach mających status ZATO mieszkało 1 mln 345 tys.

Ryc. 1. Rozmieszczenie ukrytych miast i osiedli Rosji – ZATO; liczbami arabskimi oznaczono ukryte miejscowości zgodnie z numeracją w tabeli 1 (źródło: opracowanie własne na podstawie: *Закрытые административно-территориальные образования осии, Атлас СССР*)

osób, a więc tyle ile w czwartym pod względem liczby ludności mieście Rosji – Niżnym Nowogrodzie. Stanowiło to jednocześnie około 1% ludności całego państwa.

Z liczby 43 funkcjonujących obecnie ZATO (wykaz w tab. 1), 24 mają status miasta, 18 to osiedla typu miejskiego, a jedno – Windjajewo w obwodzie murmańskim – jest wsią. Większość miejscowości jest średniej wielkości i odpowiada przeciętnej wielkości miast rejonowych w Rosji, czyli liczy od 10 do 20 tys. mieszkańców. Największym „nowym” miastem jest Siewiersk w obwodzie tomskim (fot. 1), liczący 110 tys. mieszk., najmniejszym – Szychany w obwodzie saratowskim z 7 tys. mieszk. Z osiedli najmniejszym jest Wulkannyj w obwodzie kamczackim, liczący zaledwie 1700 mieszk.

Rozmieszczenie ZATO jest ściśle związane z pełnioną przez nie funkcją i rolą, jaką odgrywają w systemie obronnym Rosji. W większości są one położone na rubieżach państwa (bazy morskie lub wyrzutnie rakiet o znaczeniu strategicznym) bądź w głębi terytorium (miejscowości, gdzie prowadzone są prace nad bronią masowego rażenia).

Zasadniczo na terenie Rosji można wyróżnić 6 rejonów zgrupowań ZATO (ryc. 1):

- 1) kolski – z 7 ZATO (w obwodzie murmańskim), będącymi siedzibami baz floty północnej;
- 2) centralny – z 9 ZATO (w tym 4 w obwodzie moskiewskim, 2 – w twerskim, po 1 – w obwodach: niznonowogrodzkim, penzeńskim i władymirskim), powiązanych z Moskwą i wykorzystujących jej potencjał naukowy oraz chroniących ją jednocześnie przed niespodziewanym atakiem;
- 3) nadwołżański – z 4 ZATO (w tym 3 w obwodzie saratowskim i 1 w obwodzie astrachańskim), wyspecjalizowanymi w unieszkodliwianiu i utylizacji broni chemicznej;
- 4) uralski – z 11 ZATO (po 4 w obwodach: swierdłowskim i czelabińskim, po 1 w obwodach: orenburskim, permskim i w Baszkirii);
- 5) syberyjski – z 6 ZATO (w tym 4 w kraju krasnojarskim i po 1 w krajach: ałtajskim i tomskim), obsługującymi przemysł atomowy;
- 6) dalekowschodni – z 4 ZATO (po 2 w kraju nadmorskim i w obwodzie kamczackim), obsługującymi flotę pacyficzną.

O rozmieszczeniu tajnych osiedli mogą świadczyć również ich nazwy, np.: Nowouralsk, osiedle Sybirskij. W przeszłości do oznaczania tajnych osiedli wykorzystywano nazwy najbliższych miast z dodaniem numeru kodu pocztowego. Stąd wzięły się kryptonimy osiedli, takie jak np.: Swierdłowski-44 i 45, Czelabiński-65 i 70, Krasnojarsk-26, Arzamas-16, Tomsk-7 itp. Oczywiście, pod ukrytym szyldem figurowała „normalna” nazwa osiedla, która światło dzienne ujrziała dopiero w latach 90. XX wieku.

Po to, by nie odtajnić całkowicie istniejących zamkniętych miejscowości, nadawano im nazwy bliskoznaczne lub jednakowo brzmiące z nazwami innych, otwartych osiedli. Przykładami tej pierwszej kategorii mogą być miasta: Mieźgorje i Triechgornij, Oziersk i Oziernyj, Snieżyńsk i Snieżnogorsk. Drugą kategorię reprezentują takie pary miast, jak np.: Krasnoznamieńsk (Go-

licyno-2), tożsamy z miastem w obwodzie kaliningradzkim, Zielenogorsk (Krasnojarsk-45), przypominający istniejące jeszcze niedawno miasto pod Sankt Petersburgiem, a obecnie stanowiące jego dzielnicę, Mirnyj (z kosmodromem Plesieck), które jest imiennikiem miasta w Jakucji, znanego z wydobycia diamentów, Radużnyj (Władimir-30), odpowiadający miastu w Chanty-Mansyjskim Obwodzie Autonomicznym, znanemu z wydobycia ropy naftowej. Swoje pary mają również Znamieńsk (odpowiednik w obwodzie kaliningradzkim), Zariecznyj (odpowiednik w obwodzie swierdłowskim), Żelieznogorsk (fot. 2 na s. 24 – odpowiednik w obwodzie kurskim i Żelieznogorsk Ilimski w obwodzie irkuckim). Bliskimi krewnymi są również takie osiedla, jak Pierwomajski, Kiedrowyj, Gornyj, Swobodnyj, które mają dziesiątki odpowiedników w otwartych miejscowościach.

Fot. 1. Siewiersk (Tomsk-7; obwód tomski) – Syberyjski Kombinat Chemiczny, źródło: http://www.globalsecurity.org/wmd/world/russia/tomsk-7_nuc.htm

Fot. 2. Żelieznogorsk (Krasnojarsk-45; Kraj Krasnojarski) – widok ogólny na „ukryte” miasto, liczące prawie 70 tys. mieszkańców
 źródło: <http://my.opera.com/St.Hidden/blog/index.dml/tag/Zeleznogorsk>

Funkcje tajnych osiedli

Mimo, iż tajne osiedla mają swój wybiegalny samorząd lokalny i podlegają, jak inne miasta, władzom obwodowym, krajowym i republikańskim, to ze względu na wyspecjalizowane funkcje, formy finansowania i całkowitą nad nimi kontrolę są w pełni zależne od kilku określonych instytucji federalnych, m. in. od Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej i Ministerstwa Energii Atomowej. Ministerstwu Obrony podlega 27 ZATO, Ministerstwu Energii Atomowej – 10, 5 kontrolowanych jest przez federalną agencję przemysłową, a 1 – przez federalną agencję kosmiczną.

Ze względu na specjalizację wśród ZATO, można wyróżnić 6 typów miejscowości:

1) **miasta atomowe** – do których zalicza się 10 miast znajdujących się w gestii Ministerstwa Energii Atomowej; w Żelieznogorsku, Zariecznym, Liesnom, Nowouralsku i Triechgornym znajdują się zakłady wzbogacające i przetwarzające paliwo jądrowe (uran i pluton), które wykorzystywane jest do celów militarnych

(uzbrajania głowic nuklearnych); podobne zakłady znajdują się w Siewiersku i Zielienogorsku, ale tam paliwo jądrowe stosowane jest w celach pokojowych (do produkcji energii elektrycznej); w Oziersku zlokalizowane jest przedsiębiorstwo „Majak” zajmujące się przetwarzaniem odpadów radioaktywnych; w Sarowie i Śnieżyńsku istnieją laboratoria prowadzące badania nad wykorzystaniem energii atomowej oraz instytuty będące filiami wyższych uczelni, m.in. moskiewskich, kształcące specjalistów z dziedziny fizyki atomowej;

2) **bazy morskie** – są one skoncentrowane na wybrzeżach o strategicznym znaczeniu; rozczłonkowane, fiordowe północne wybrzeże Półwyspu Kolskiego ukrywa ZATO obsługujące Flotę Północną Rosji: Siewieromorsk, Polarnyj, Śnieżnogorsk, Zaozijsk, Skalistyj, Ostrownoj i Widjajewo; wszystkie te porty leżą w niezamarzającej części Morza Barentsa i kontrolują wejście na Ocean Arktyczny z zachodu; dwa ZATO w kraju

nadmorskim – Bolszoy Kamień i Fokino – są bazami floty pacyficznej i pilnują południowych akwenów Dalekiego Wchodu, zaś leżący w obwodzie kamczackim nad Zatoką Awaczyńską Wiluczyńsk odpowiedzialny jest za „bezpieczeństwo” na Morzu Beringa;

- 3) **osiedla zlokalizowane w pobliżu wyrzutni rakiet**, poligonów rakietowych czy kosmicznych – znajdują się pod kontrolą wojsk rakietowych o strategicznym znaczeniu (Zwiedznyj, Swobodnyj, Kiedrowyj, Sybirskij, Komarowski, Pierwomajskij itp.) lub sił kosmiczno-wojskowych (Krasnoznamieńsk, Znamieńsk, Mirnyj, Uglegorsk); te pierwsze są małymi osiedlami typu miejskiego rozmieszczonymi w pobliżu kolei żelaznych, przy których znajdują się wyrzutnie rakiet balistycznych (często w silosach), drugie – o wiele większe – obsługują kosmodromy, wielkie poligony rakietowe lub centra lotów kosmicznych; znamieną jest przy tym rola Mirnego, który po rozpadzie ZSRR stał się główną siedzibą rosyjskich wojsk wojenno-kosmicznych, jest również centrum kształcenia specjalistów dla wojsk rakietowych;
- 4) **osiedla o profilu chemicznym** – jest ich dwa (Szichany i Michajłowski) i oba znajdują się w obwodzie saratowskim; wcześniej były centrami opracowywania i produkcji broni chemicznej, a obecnie są centrami ich unieszkodliwiania i utylizacji; ze względu na specyfikę działalności, te ZATO obejmują olbrzymie tereny, na których zachodzi utylizacja i ochrona broni chemicznej;
- 5) **osiedla – centra łączności** – Woschod i Priosk – to niewielkie osiedla położone w pobliżu Moskwy na wielkich węzłach transportowych;
- 6) **centrum produkcji broni laserowej** – miasto Radużnyj.

Warunki życia i bytu ludności ZATO

Mieszkańcy tajnych osiedli w czasach sowieckich podlegali odpowiednim rygorom (musieli przestrzegać pewnych regulami-

nów) – byli „poddanymi armii sowieckiej”. Podpisywali dokumenty zobowiązujące ich do nierozgłaszania informacji. Musieli ograniczać kontakty ze światem zewnętrznym (włącznie z najbliższymi krewnymi). Nie mogli dowolnie wybierać miejsc wypoczynku, a poza tym byli objęci zakazem wyjazdu za granicę ZSRR (przy czym to ograniczenie dotyczyło również osoby, które opuściły i wyjechały na stałe z ZATO). Mimo tych niedogodności, ludzie bardzo chętnie przyjeżdżali do ukrytych miejscowości, osiedlali się tam i zostawali po przejściu na emeryturę. Ukryte miasta nazywano „szczęśliwymi miastami komunistycznymi”, a ich mieszkańców – „najszczęśliwszymi sowieckimi obywatelami”. Potwierdzeniem tego były znaczne przywileje i ulgi, które miała ludność tych miejscowości. W epoce ustawicznego deficytu, mieszkańcy tej strefy mieli lepsze zaopatrzenie (można tam było kupić wszystko – od delikatesów po importowane meble), lepsze było wyposażenie szpitali i przychodni zdrowia, a co się z tym wiąże – wyższy poziom opieki medycznej. Na wyższym poziomie były kultura i sztuka. Ukryte miasta miały swoje teatry, muzea, kluby, a ich wyposażenie było doskonalsze i nowocześniejsze niż w miastach otwartych.

Ponadto na tle innych rosyjskich miast, ukryte miejscowości wyróżniały się ładniejszym zagospodarowaniem przestrzennym (lepszymi drogami, czystymi chodnikami, przystrzyżonymi trawnikami). Z mniejszą ostrością występował tam brak mieszkań, nienagannie funkcjonował transport miejski. By takie niezależne miasta i osiedla mogły dobrze funkcjonować, na ich terenie znajdowała się cała niezbędna infrastruktura techniczna i socjalna, począwszy od stacji kolejowych, zbiorników wody, po cmentarze i parki, a na miejscach wypoczynku mieszkańców skończywszy. Powyższe udogodnienia z nawiązką rekompensowały straty moralne związane z zamieszkiwaniem za drutem kolczastym i koniecznością przestrzegania określonego reżimu.

Taka sytuacja nie trwała jednak wiecznie. Po rozpadzie ZSRR i zmniejszeniu wydat-

ków na obronę i funkcjonowanie ZATO, pojawiły się tam olbrzymie problemy społeczne. Państwo szybko zapomniało o swoich wysoko wykształconych obywatelach i ich rodzinach. Miesiącami nie płaciło pensji. Ludzie głodowali. Brak perspektyw życiowych spowodował, że wśród mieszkańców ZATO narastała frustracja. Dochodziło do aktów sabotażu i prób przemytu paliwa jądrowego, zdarzały się również katastrofy ekologiczne. Wysoko wykształconą kadrą zaczęły interesować się kraje nazwane przez prezydenta Busha „osią zła”, tj. Irak, Iran, Korea Północna. Aby tym niekorzystnym zjawiskom zaradzić, poprawić warunki życia, zaradzić ogólnemu rozprężeniu i degradacji ukrytych miejscowości, w 1992 roku rosyjska Duma przyjęła ustawę, w myśl której wszystkie podatki i dochody wypracowane na terenie ZATO miały trafiać do ich budżetu (dotyczyło to, niestety, tylko osiedli podległych Ministerstwu Energii Atomowej). Ze względu jednak na niewielką liczbę płatników, dochody uzyskane w ten sposób były skąpe, a poza tym niewydolne państwo w dalszym ciągu nie zapewniało odpowiednich środków. W rezultacie sytuacja w osiedlach nie ulegała poprawie. Przyjęto w końcu, że merowie ZATO sami będą ustalać wysokość podatków.

To nowe prawo spowodowało, że ukryte miejscowości stały się w Rosji „rajami podatkowymi”. Od 1998 roku na ich terenie masowo rejestrowały swoją działalność przedsiębiorstwa – od branży naftowej i gazowej począwszy, po tytoniowe i spirytusowe. Tajne miasta i osiedla na nowo rozkwitły. Zaczął płynąć do nich wielki strumień pieniędzy. W 1999 roku wpłynęło do ich kasy 40 mld rubli, a w 2000 roku – 60 mld (dla porównania w 1997 roku wpływy wynosiły tylko 5 mld rubli). Rosły jednocześnie zobowiązania państwa. Ekstra dochody poprawiły kondycję osiedli, ale równocześnie stały się polem malwersacji lokalnych urzędników i znakomicie uszczuplały dochody państwa. Aby zapobiec „wyciekaniu” pieniędzy, w 2000 roku zmieniono prawo podatkowe. Po raz kolejny tajne osiedla wpadły w kryzys.

Jak fatalna jest obecnie kondycja tajnych osiedli i w jakich warunkach żyją ich mieszkańcy, świat zobaczył przy okazji wizyty w 2000 roku prezydenta Putina w domu kapitana zatopionego „Kurska”.

Problemy ukrytych miejscowości

Tajne miasta i osiedla borykają się z kilkoma problemami. Należą do nich:

- 1) mała konkurencyjność na otwartym rynku, wynikająca z wysokiej specjalizacji, specyficznych funkcji, kapitało- i materiałochołności miejscowych przedsiębiorstw, uniemożliwiająca ich prywatyzację i powodująca całkowite uzależnienie od państwa;
- 2) zatrudnienie – spadek popytu na dobra produkowane w tych ośrodkach spowodował bezrobocie, które dotknęło wysokokwalifikowaną kadrę; jak się ocenia, co drugi bezrobotny na terenie strefy ma wyższe wykształcenie, podczas gdy w Rosji – co trzeci; największe bezrobocie panuje wśród wykształconej młodzieży w wieku 22–29 lat, która jeszcze nie zdobyła odpowiedniego doświadczenia zawodowego, a z drugiej strony nie może opuścić ZATO;
- 3) bezpieczeństwo – w przeszłości w związku z surowym reżimem, m.in. całkowitą kontrolą ruchu ludności i znajomością wszystkich wjeżdżających i wyjeżdżających, nie notowano przestępstw; obecne „poluzowanie” regulaminów oraz duży napływ przesiedleńców stwarzają pewne problemy, z których największe to zagrożenie atakami terrorystycznymi (ze względu na profil produkcji i sytuację w Rosji związaną z wojną w Czeczenii zagrożenie to jest bardzo realne);
- 4) ekologiczny – duża koncentracja substancji związana z produkcją broni masowego rażenia, a obecnie ich utylizacją i unieszkodliwianiem, oraz nieprzestrzeganie zasad bezpieczeństwa skutkują realnym zagrożeniem skażeniami: radioaktywnym, chemicznym, elektromagnetycznym i biologicznym; w przeszłości doszło do awarii w dwóch miastach: Oziersku

w 1957 roku i Siewiersku w 1993 roku, których skutkiem było skażenie ogromnych terytoriów (w Oziersku radioaktywnością skażony został obszar aż 23 tys. km²); niebezpieczeństwo stwarzają również awarie wystrzelanych rakiet na kosmodromach w Mirnym (Plesieck) i Znamieńsku (Kapustni Jar); spokój społeczny w tej dziedzinie zakłóca również wzrastająca świadomość mieszkańców na temat tego, co się wytwarza, oraz rosnąca presja zielonych, dążących do zamknięcia wszystkich zagrażających środowisku przedsięwzięć.

Podsumowanie

Przyszłość tajnych miast wydaje się być nieokreślona. Podporządkowanie instytucjom federalnym i zależność od kondycji finansowej państwa stawiają te ośrodki na straconej pozycji. Trudno jest bowiem pogodzić w Rosji słowa reforma i armia. Ta ostatnia chętnie pozbyłaby się wszystkich obiektów i instytucji nie związanych stricte z zarządzanymi przedsiębiorstwami i skupiła na funkcji obronnej, lecz niechętna jest temu miejscowa ludność, przywykła do ciepłarnianych warunków, do tego, że każdą rzecz potrzebną do życia zapewnia im państwo.

Mimo pewnego oporu społecznego, już obecnie widać pewne symptomy zmian w podejściu rządu do ZATO. W 2006 roku status tajnych miejscowości, jak wcześniej wspomniano, utraciło miasto Ostrownoj w obwodzie murmańskim i miejscowość Oziernyj w obwodzie twerskim. Wydaje się również, że taki los czeka 10 miast będących pod jurysdykcją Ministerstwa Energii Atomowej. Wysoki potencjał naukowy i techniczny, liczne laboratoria badawcze i wysokie wykształcenie mieszkańców tych miast predestynuje je do przekształcenia w technoparki – na wzór „Doliny Krzemowej”. W tych ośrodkach mogą być rozwijane naukociekawe gałęzie przemysłu, takie jak np.: mikroelektronika, programowanie, biotechnologia. Na przeszkodzie stoi jednak brak środków w kasie państwowej (być może strumień petrodolarów, który płynie do Rosji

od dwóch lat, poprawi tę sytuację – w 2007 roku nadwyżka w budżecie państwa miała wynieść dzięki temu 56 mld USD!) oraz brak zainteresowania ze strony prywatnego kapitału, który ze względu na status tych miast i związane z tym ograniczenia nie jest skłonny tam inwestować.

W znacznie gorszej sytuacji są pozostałe ośrodki ZATO. Bez opieki państwa są one skazane na zagładę, a znakomitym tego przykładem jest wspomniane miasto Ostrownoj. Miasto to, leżące za kołem polarnym i będące jedną z baz Północnej Floty Morskiej, po jej likwidacji prawdopodobnie zniknie z mapy Rosji.

Podsumowując, polityka rządu rosyjskiego w stosunku do tajnych osiedli jest niespójna i zmienna, o czym świadczą opisane wyżej zmiany w prawie oraz fakt ponownego utajniania ich na mapach Rosji. Powrót do starych praktyk jest również widoczny w tym, że zamknięte dla obcych stają się nie tylko ukryte miejscowości, ale również leżące na dalekiej północy dotąd „otwarte” miasta, jak np.: Norylsk czy Dudinka.

PIŚMIENNICTWO

- www.gg., Татьяна Зыкова, „Секретные” города открывают в ЗАТО разрешили вкладывать иностранные инвестиции, „Российская газета” 31.06.2006
- www.aif.ru, Елена Семенова, Тени исчезают в полдень
- www.demoscope.ru, Марк Тольц, Тайны советской демографии, „Демоскоп Weekly” nr 171–172, 27.09–10.10.2004
- www.demoscope.ru, Георгий Лаппо, Павел Полян, Закрытые города России, „Демоскоп Weekly” nr 16, 01.1997
- www.rfdata.al.ru, Бывшие секретные города
- www.ru.wikipedia.org, Закрытые административно-территориальные образования (ЗАТО)
- www.globalsecurity.org, Secret Cities
- www.naukograd.ru, А. Агирречу, Наукограды России
- www.mojgorod.ru, Народная энциклопедия городов и регионов России

mgr **MARIAN DZIADEK**

Nauczyciel geografii, Zespół Szkół im. 14 Pułku Powstańców Śląskich w Wodzisławiu Śląskim, I Liceum Ogólnokształcące, ul. Szkolna 1, 44–300 Wodzisław Śląski, e-mail: wielka@interia.pl